

Krzysztof Bardski

Bóg jako sprawiedliwy sędzia w symbolicznej ikonosferze biblijnej starożytności chrześcijańskiej i średniowiecza

Verbum Vitae 26, 143-157

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BÓG JAKO SPRAWIEDLIWY SĘDZIA W SYMBOLICZNEJ IKONOSFERZE BIBLIJNEJ STAROŻYTNOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ I ŚREDNIOWIECZA

Ks. Krzysztof Bardski

Wyobrażenie Boga jako sprawiedliwego sędziego stanowi jeden z charakterystycznych rysów mentalności człowieka średniowiecza. Czytając interpretacje tekstów biblijnych z tamtej epoki, można zauważyć, że przyćmiewa on nawet obraz Boga jako miłosiernego i kochającego Ojca. Bóg jawi się jako wyrokujący w sprawach bieżącej historii i jako ten, który na końcu wieków wyda ostateczny osąd. Człowiek średniowiecza nie miał wątpliwości odnośnie radykalnego i surowego sądu, w wyniku którego grzesznicy zostaną potępieni, a sprawiedliwi – zbawieni. Takie przekonanie wynikało z literalnej interpretacji niektórych fragmentów biblijnych, pisanych w konwencji literatury apokaliptycznej, równocześnie zaś kształtowało symboliczną wyobraźnię ówczesnych chrześcijan.

W niniejszym artykule spróbujemy przyjrzeć się niektórym motywom literackim Biblii, które w starożytności i średniowieczu uzyskały głębsze wymiary symboliczne, skojarzone z pojęciem Bożej sprawiedliwości i Bożego sądu. Jako punkt wyjścia kwerendy przyjmujemy dzieło

Garniera z Langres, *Allegoriae totius Scripturae*¹, gdyż stanowi ono najpełniejszy wykaz symboli biblijnych, jaki pozostawiło nam chrześcijańskie średniowiecze. Skorzystamy jednak również z innych dzieł starożytnych i średniowiecznych². Dokonamy pewnej selekcji, zastanowimy się mianowicie nad tymi symbolami, które mogą wydawać się nośne również w wymiarze ponadczasowym oraz nad tymi, które mają odniesienie do oryginalnego znaczenia tekstu hebrajskiego³.

1. „CIAŁO BOGA”

Duchowe pojmowanie natury Boga na przestrzeni dziejów chrześcijaństwa, nie ulega najmniejszej wątpliwości. Niemniej jednak niektóre ujęcia antropomorficzne – zwłaszcza charakterystyczne dla poetyckich tekstów Starego Testamentu – pozwalały na szczególny zabieg her-

¹ GARNIER Z LANGRES (z Rochefort) (Pseudo-Raban Maur), *Allegoriae totius Scripturae* (PL 112,849-1088). Atrybucja: A. WILMART, „Les Allégories sur l'Écriture attribuées à Raban Maur”, *RBen* 32 (1920) 47-56; A. HOSTE, „Garnier de Rochefort (ou de Langres)”, *DSp* 6 (1967) 125-128; J.C. DIDIER, „Garnier de Rochefort. Sa vie et son oeuvre”, *Collectanea O. Cist. Ref* 17 (1995) 145-158. Przekład włoski: P.G. di DOMENICO (opr.), *Rabano Mauro (pseudo). Allegorie sulla Scrittura (Visible parlare* 5; Città del Vaticano 2002).

² Zwłaszcza ze słowników symboli EUCHERIUSZA Z LYONU [*Formulae spiritalis intelligentiae*; CSEL 31 (C. Wotke, 1984)] oraz PSEUDO-MELITONA Z SARDES [*Clavis*; w: J.P. LAURANT, *Symbolisme et Écriture* (Paris 1988) 265-336 (Codex Claromontanus)].

³ Na temat metodologii badań nad symboliką biblijną w starożytności i średniowieczu, zob.: K. BARDSKI, *Pokarm i napój miłości. Symbolizm w ponaddosłownej interpretacji Biblii w tradycji Kościoła* (RSBib 16; Warszawa 2004); TENŻE, *Słowo oczyma Gołębiczy. Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie* (Warszawskie Studia Teologiczne. Rozprawy Naukowe 3; Warszawa 2007); TENŻE, *W kręgu symboli biblijnych* (Kraków 2010); TENŻE, *Lektyka Salomona. Biblia – symbol – interpretacja* (Warszawskie Studia Teologiczne. Rozprawy Naukowe 6; Warszawa 2011).

meneutyczny. Chodzi o kontemplację „ciała Boga”, które staje się swoistym motywem literackim tekstu biblijnego. W ikonosferze symbolicznej starożytności i średniowiecza „ciało Boga” odgrywało na tyle istotną rolę, że zarówno Eucheriusz z Lyonu, jak i Pseudo-Meliton poświęcili mu oddzielne rozdziały w swoich wykazach symboli biblijnych⁴.

Jeden z mędrców dyskutujących z Hiobem, w sposób antropomorficzny przedstawia możliwość bezpośredniego prowadzenia sporu z Bogiem. W Hi 11,5 czytamy w tłumaczeniu literalnym: „Gdyby – dajmy na to – Bóg przemówił i otworzył swoje wargi wobec ciebie”. Otwarcie warg Boga oznacza wypowiedzenie przez niego wiążącego wyroku. Bóg jako sprawiedliwy rozjemca objawia swoją wolę. Na wzór izraelskich sędziów, po wysłuchaniu stron i rozpatrzeniu sprawy, ogłasza wyrok, otwierając swoje wargi. Wargi stają się zatem symbolem sędziowskiej interwencji Boga, ferującego sprawiedliwy wyrok⁵.

Do ogłoszenia słusznego wyroku konieczne jest jednak, dokładne i bezstronne zbadanie sprawy. W wymiarze ludzkim ogląd możliwy jest – zarówno dosłownie, jak i w przenośni – dzięki zmysłowi wzroku. Sędzia musi „przyjrzeć” się sprawie, aby podjąć właściwe decyzje. Podobnie dzieje się w przypadku antropomorfizacji Boga. Wszzechwidzące spojrzenie Boga, które obrazowo przedstawia symbolika trójkąta Opatrzności, wyrażają również słowa Psalmu: „Oczy Jego patrzą, powieki Jego badają synów ludzkich” (Ps 11,4). Zatem zarówno oczy, jak i powieki Boga, symbolizują jego zdolność do sprawiedliwego osądu⁶. Hebrajski czasownik *bachan* (badać, doświad-

⁴ EUCHERIUSZ Z LYONU, *Formulae spiritualis intelligentiae* (CSEL 31,7-9) (C. Wotke, 1984); PSEUDO-MELITON Z SARDES, „Clavis”, *Symbolisme et Écriture* (J.P. LAURANT) (Paris 1988) (Codex Claromontanus) 265-267.

⁵ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae totus Scripturae*, Labia, PL 112,977B: *Labia sunt Dei judicia, ut in Job: «Et aperiret labia sua tibi» id est, revelaret judicia sua sibi.*

⁶ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Palpebrae, PL 112,1018C: *Palpebrae sunt judicia Dei, ut in Psalmis: «Palpebrae ejus interrogant filios hominum».*

zczać, oceniać) w pierwotnym znaczeniu dotyczy oceny szlachetnego kruszcu, w celu odróżnienia go od podróbki (Za 13,10). W znaczeniu metaforycznym dotyczy jednak również osądu ludzkiego serca (Jr 12,3) lub słów (Hi 12,11).

Wykonanie sprawiedliwego wyroku również jest w gestii Boga. Stary Testament posługuje się tu antropomorficznym obrazem ramienia lub ręki Boga. Hebrajskie *zeroa* ' (ramię), podobnie jak *jad* (ręka) posiada szeroki zakres znaczeń metaforycznych. Wyrażenia „być w czyjejś ręce” lub „okazać moc ramienia”, oznaczają władzę i panowanie nad kimś. W tym sensie słowo *zeroa* ' (ramię) występuje w Iz 51,5: „Ramię moje będzie sądzić narody”. Kontekst tej wypowiedzi odczytywany był chrystologicznie, stąd też władza sędziowska, w myśl zacytowanego fragmentu, należy do Chrystusa, który będzie sądził narody sprawiedliwie⁷.

2. NARZĘDZIA SĄDU W RĘKU BOGA

Nie tylko samo „Ciało Boga” w symboliczno-alegorycznej interpretacji motywów antropomorficznych wyraża Jego sprawiedliwość, ale i poszczególne przedmioty znajdujące się w Jego rękach. Zaczniemy od tych najprostszych, należących do codziennego użytku.

Wypicie kielicha posiada w niektórych tekstach Starego Testamentu znaczenie metaforyczne. Oznacza ponieśnienie kary za popełnione zbrodnie. W Ps 75,9 z kielicha znajdującego się w ręku Boga, „aż do mętów wypiją, pić będą wszyscy niegodziwi na ziemi”. W Ha 2,16 Nabuchodonozora i jego lud „dosięgnie kielich podany przez prawicę Pańską, a wstyd pokryje całą jego sławę”. W Lm 4,21 autor kieruje do Edomitów pełne ironii słowa: „Ciesz się i raduj, Córo Edomu, mieszkanko krainy Us. Przyjdzie do ciebie ten kielich, upijesz się i obnażysz”. Zauważ-

⁷ Por. Hieronim, *Commentarius in Isaiam*, 16, ad 51,5; CCL 73,561; PL 24,484C.

my, że we wszystkich zacytowanych fragmentach, kielich podawany jest przez Boga. To on zsyła wyrok karzący na Edomitów, Babilończyków lub ludzi niegodziwych w ogólności. Stąd też kielich w ręku Boga symbolizuje wypełnienie się jego sprawiedliwych wyroków wobec grzeszników. Garnier z Langres precyzuje jednak, że skoro w Ps 75,9 kielich wypełniony jest mieszaniną (*plenum mixto*)⁸, oznacza to, że źli ludzie otrzymają to, co złe, dobrzy zaś – dobro⁹. Niewykluczone, że motyw „kielicha goryczy” z Łk 24,41-46 odwołuje się również do powyższej metaforyki: oznacza sprawiedliwą karę przeznaczoną dla grzeszników, którą dla ich wybawienia ma ponieść Jezus na krzyżu.

Metafora kielicha łączy się ściśle z jednym z wielu znaczeń motywu wina, które również może oznaczać, w określonych kontekstach, karę Bożą. Taki sens pojawia się wyraźnie w Ap 14,10: „Ten również będzie pić wino zapalczywości Boga przygotowane, nierozcieńczone, w kielichu Jego gniewu”. Wyjaśniając ten passus, Garnier z Langres dopatruje się w symbolu wina nawet zemsty (*vindicta*) Bożej, której – jak wynika z dalszego kontekstu fragmentu – czciciele bestii doświadczają, zanim jeszcze dosięgnie ich sąd ostateczny i mające po nim nastąpić udręki¹⁰.

Waga stała się w kulturze świata zachodniego podstawowym symbolem sprawiedliwości. Często pojawia się na obrazach i rzeźbach w ręce alegorycznej kobiety o oczach przewiązanych opaską, co ma oznaczać bezstronność sądów. Również na kartach Biblii spotykamy motyw wagi odczytany w podobnym kluczu symbolicznym. Prorok Izajasz obrazowo przedstawia potęgę Boga, stawiając re-

⁸ W tłumaczeniu Biblii Tysiąclecia „pełen przypraw”, hebr. *male' mesek* oznacza „pełen mieszaniny przypraw”.

⁹ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Calix, PL 112,879C: *Calix iudicium Dei, ut in psalmo: «Calix in manu Domini» id est, iudicium in potestate Dei, vini meri, sine omni faece justitiae, «plenus mixto,» bonis bona malis mala rependens.*

¹⁰ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Vinum, PL 112,1079B: *Vinum, vindicta, ut in Apocalypsi: «Et hic bibet de vino irae Dei» id est, sentiet vindictam Dei, antequam iudicium Dei inferat.*

toryczne pytanie: „Kto zważył góry na wadze i pagórki na szalach?” (Iz 40,12). Eucheriusz z Lyonu i Pseudo-Meliton widzą w tych słowach aluzję do bezstronności (*aequitas*) Boga w ferowaniu wyroków¹¹. Interpretacja ta może być skorelowana z symboliką gór i pagórków oznaczających ludzką pychę. Garnier z Langres również odczytuje symbolikę wagi w kontekście sądowniczym, odwołując się jednak do Ps 62,10: „Synowie ludzcy są tylko jak tchnienie, synowie mężów – kłamliwi; na wadze w górę się wznoszą”. Tekst nie sugeruje, jakoby ta waga znajdowała się w ręku Boga i może być traktowany jako ogólna metafora dotycząca ludzkiej kondycji, niemniej jednak średniowieczny komentator łączy symbolikę wagi z kłamliwymi ludzkimi sądami¹².

W eschatologicznej wizji proroka Daniela momentem rozpoczęcia sądu ostatecznego jest „otwarcie księgi” (Dn 7,10). Obraz ten nie jest daleki od dzisiejszej praktyki sądowniczej. Zazwyczaj przed sędzią widzimy spięte w skoroszytach akta sprawy, do których ten odwołuje się podczas rozprawy. Scena biblijna opiera się na przekonaniu, że wydarzenia minione nie giną, lecz są niejako „zapisane” w księdze dziejów, w pamięci samego Boga, podobnie jak w sposób fragmentaryczny zapisują się w ludzkiej pamięci. Metafora księgi odwołuje się do Bożej sprawiedliwości, która bierze pod uwagę odpowiedzialność człowieka za wszystkie czyny przez niego popełnione. Garnier z Langres wydobywa z przytoczonej sceny również symbolikę „otwarcia”, czyli uczynienia jawnym czegoś, co uprzednio było ukryte. Bóg, sądząc człowieka, „otwiera księgę”, czyli wydobywa to wszystko, co utajone było w jego sercu, jego najskrytsze intencje i pragnienia¹³.

¹¹ Por. EUCHERIUSZ, *Formulae spiritalis intelligentiae*. Statera (CSEL, 31,44); PSEUDO-MELITON z SARDES, *Clavis* (8,5,60).

¹² Por. GARNIER z LANGRES, *Allegoriae*, Vinum, PL 112,1047A: *Per stateram, iudicia, ut in Psalmis: «Mendaces filii hominum in stateris» id est, non recti in iudiciis.*

¹³ Por. GARNIER z LANGRES, *Allegoriae*, Librum, PL 112,987D: *Per librum, occulta hominis, ut in Daniele: «Judicium sedit, et libri aperti sunt» quod in iudicio ultimo manifesta erunt abscondita cordis nostri.*

Żniwa i zbiory stanowią jeden z obrazów biblijnych szczególnie związanych ze sceną sądu ostatecznego, w metaforyce apokaliptycznej. W Ewangeliach narzędziem, którym posługuje się Bóg-żniwiarz, jest wiejadło, w Apokalipsie Janowej – sierp.

Termin wiejadło, który wyszedł z użycia we współczesnej polszczyźnie, oznacza narzędzie wytwarzające podmuch wiatru, umożliwiający oddzielenie plew od ziarna. W Mt 3,12 sędzią jest sam Bóg: „Ma On wiejadło w ręku i oczyści swój omłot: pszenicę zbierze do spichlerza, a plewy spali w ogniu nieugaszonym”. Starożytna tradycja, zgodnie z metaforą przypowieści, widzi w wiejadle (*ventilabrum*) ten aspekt Bożej sprawiedliwości, który odnosi się do rozsądzenia, oddzielenia dobra od zła, zaś w perspektywie sądu ostatecznego – zbawionych od potępionych¹⁴.

Sierp natomiast pojawia się w Ap 14,14: „Potem ujrzałem: oto biały obłok - a Siedzący na obłoku, podobny do Syna Człowieczego, miał złoty wieniec na głowie, a w ręku ostry sierp”. Ostrze sierpa oraz sama czynność odcinania symbolizują ostateczny wymiar sądu, od którego nie ma odwołania. Sierp przecina kłosa, a więc radykalnie zmienia ich status – nie mogą już dalej rosnać, stają się zbożem. W apokaliptycznym obrazie to Syn Człowieczy, a więc Jezus Chrystus, przyjmuje rolę sędziego, a jego wyrok ma charakter ostateczny¹⁵.

Wyraźną sugestię interpretacyjną, dotyczącą sądu Bożego, znajdujemy w Mt 3,10: „Już siekiera do korzenia drzew jest przyłożona. Każde więc drzewo, które nie wydaje dobrego owocu, będzie wycięte i w ogień wrzucione”. Symbolika wycięcia drzewa jest analogiczna do tej, którą omówiliśmy przy okazji symboliki żniw. Cho-

¹⁴ Por. EUCHERIUSZ, *Formulae*, Ventilabrum (CSEL 31,15); PSEUDO-MELITON, *Clavis* (6,1,95); GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Ventilabrum, PL 112,1074D.

¹⁵ Por. PSEUDO-MELITON, *Clavis* (10,2,62); GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Falx, PL 112,921A: *Falx est divinum iudicium, ut in Apocalypsi: «Et in manu sua falcem acutam» quod Christus in sua potestate habet iudicium strictum.*

dzi o nieodwołalne przerwanie pewnego procesu. Dotyczy to również sądu Bożego, który ma miejsce wówczas, gdy człowiek nie może już przynosić owoców w postaci dobrych czynów. W interpretacji Garniera z Langres tą siekierą przyłożoną do korzenia drzewa jest sam Jezus Chrystus, pełniący rolę sędziego. Interpretacja ta nawiązuje do szeroko rozpowszechnionej symboliki siekiery, która składa się z drewnianego trzonka symbolizującego człowieczeństwo Zbawiciela oraz żelaznego ostrza, które oznacza Jego bóstwo. W całości zaś, siekiera z dwustronnym ostrzem przypomina kształtem krzyż¹⁶.

W końcu różga, jako narzędzie wymierzania kary, pojawia się w prorocztwie Izajasza, Iz 11,4: „Różgą swoich ust uderzy gwałtownika, tchnieniem swoich warg uśmierci bezbożnego”. Garnier z Langres w symbolu różgi postrzeżga wyrok wydany przez Boga, który osądza¹⁷. Zwróćmy jednak uwagę na piętrową konstrukcję metaforyczną tekstu. Na pierwszym poziomie widzimy antropomorfizację Boga, dzięki której symbol ust odnosi się do wyroku wydanego przez sędziego. Na drugim zaś poziomie metaforycznym usta Boga symbolizowane są motywem różgi, dzięki czemu pierwotna paralela intencjonalna, jaką w dalszym ciągu jest wyrok sędziowski, zostaje ubogacona o aspekt dolegliwej kary, której ma doświadczyć gwałtownik z zacytowanego wersetu.

3. BROŃ W RĘKU BOGA

Szczególną kategorią narzędzi biblijnych znajdujących się w ręku Boga, które miałyby zaprowadzić Jego sprawiedliwość, są akcesoria wojenne, takie jak łuk lub miecz. Z dzisiejszej perspektywy widać, że wszystkie stanowią przedmioty nieużywane we współczesnych konfliktach

¹⁶ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Arbor, PL 112,866C.

¹⁷ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Virga, PL 112,1081B: *Virga, sententia judicis, ut in Isaia: «Et percutiet terram virga oris sui [8] » id est, damnabit peccatores sententia judicis sui.*

zbrojnych, stąd też ich symboliczna nośność ma w dużej mierze charakter archaiczny.

Dwa teksty z Księgi Psalmów stały się w tradycji Kościoła okazją do stworzenia skojarzeń motywu łuku z sądem Bożym. W słowach Ps 7,13 – „Napnie swój łuk i przygotowuje go” – Euchariusz z Lyonu postrzega gotowość Boga do wymierzenia sprawiedliwej kary grzesznikom¹⁸. Natomiast w Ps 60,6 – „Dałeś znak dla tych, co boją się Ciebie, by uciekali przed łukiem” – Garnier z Langres widzi szczególną opiekę Boga nad tymi, którzy się Go lękają, aby mogli uniknąć kary w dzień sądu ostatecznego¹⁹. Obie interpretacje w swej istocie opierają się na podobnym obrazie Boga, który trzyma łuk gotowy do strzału. Napięty łuk symbolizuje nieodwołalność wyroku, który w przyszłości się dokona. Jednak już obecnie Bóg wyraźnie oddziela grzeszników, do których odnosi się scena z Ps 7,13, od sprawiedliwych, których dotyczy Ps 60,6.

Miecz Boga, jako metafora Jego potęgi i władzy, wielokrotnie pojawia się na kartach Biblii. Przynajmniej trzy passusy posłużyły Garnierowi z Langres, by wyrazić językiem symbolu myśli dotyczące Bożej sprawiedliwości i sądu. W Pwt 32,41 czytamy: „Gdy miecz błyszczący wyostrzę i wyrok wykona ma ręka, na swoich wrogach się pomszcze, odplacę tym, którzy Mnie nienawidzą”. Autor postrzega w tym wersecie aluzję do sądu ostatecznego oraz podkreśla w swoim komentarzu również aspekt Bożego gniewu, który towarzyszy wymierzeniu kary nieprzyjaciołom²⁰. Motyw gniewu wynika z tłumaczenia Wulgaty, gdzie hebrajskie *baraq* przełożono zgodnie z pierwotnym znaczeniem rzeczownikowym jako *fulgor* (błyskawica). Literalnie tekst hebrajski zawiera w tym miejscu *status constructus* tego rzeczownika – *b^eraq charbi* (błyskawica

¹⁸ Por. EUCHERIUSZ, *Formulae*, Arcus (CSEL 31,8).

¹⁹ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Arcus, PL 112,863A: *Arcus, comminatio iudicii, ut in Psalmis: «Fugiant a facie arcus» id est, evadant iudicium extremum.*

²⁰ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Gladius, PL 112,942C: *Gladius, ultimum iudicium, ut in cantico Deuteronomii: «Si acuero fulgur, gladium meum» id est, si in ira manifestavero iudicium meum.*

mojego miecza) – jednak współcześni tłumacze przeważnie przekładają to wyrażenie imiesłowowo: „błyszczący miecz”, „lśniący miecz”, itp. Tymczasem wersja Wulgaty, idąc dość literalnie za Septuagintą, tłumaczy: „Jeśli wyostrzę jak błyskawicę mój miecz” (*si acuero ut fulgur gladium meum*). Warto jednak zauważyć, że w tekście Garniera z Langres pojawia się nieco odmienna wersja, bliższa oryginałowi hebrajskiemu, pozbawiona partykuły porównawczej, którą wprowadziła Septuaginta: „Jeśli wyostrzę błyskawicę, mój miecz” (*si acuero fulgur, gladium meum*). Takie tłumaczenie wprowadza wielopoziomową metaforę: sąd Boży porównany jest do miecza, natomiast miecz – do błyskawicy. Żeby jednak uznać je za ekwiwalentne względem tekstu hebrajskiego, należałoby zmienić wokalizację tego ostatniego i zamiast *status constructus* (*b^eraq*) odczytać *status absolutus* (*baraq*).

Drugie znaczenie, związane z wymiarem sądowym, Garnier z Langres podaje komentując Hi 27,13, tekst który literalnie należałoby przełożyć: „Jeśli staną się liczni jego synowie, (będą) dla miecza”, co oznacza, że synowie człowieka nieprawego polegą w walce. Również ten fragment zostaje odniesiony w wymiarze symbolicznym do wiecznego potępienia, które czeka nie tylko grzesznika, ale także wszystkich jego naśladowców, symbolizowanych w obrazie synów²¹. Innym tekstem interpretowanym w kluczu symbolicznym jest Pwt 32,42. W odniesieniu do wrogów Izraela, autor wypowiada słowa w imieniu Boga, które w literalnym przekładzie brzmiałyby: „mój miecz będzie jadł mięso”²². W wyjaśnieniu znaczenia symbolicznego czytamy: „to znaczy, mój sąd

²¹ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Gladius, PL 112,942C: *Gladius, aeterna damnatio, ut in Job: «Si multiplicati fuerint filii ejus, in gladio erunt», quod quoscumque impius habuerit imitatores, omnes damnabuntur.*

²² Przekład Wulgaty oddaje bardziej wyraziście: „Mój miecz pożre mięsa” („Gladius meus devorabit carnes”), podobnie Biblia Tysiąclecia: „Mój miecz napasie się mięsem”.

potępi nieprawych”²³, co może odnosić się zarówno do obecnej oceny postępowania człowieka niegodziwego, jak i do sądu ostatecznego.

4. SYMBOLIKA KOSMICZNO-ATMOSFERYCZNA

Symbolika światła i ciemności częstokroć gości na kartach Biblii. Stanowi ona jeden z głównych motywów Ewangelii św. Jana. Garnier z Langres dwukrotnie odwołuje się do obrazu ciemności, w kontekście sądu Bożego. W opisie zawarcia przymierza z Abrahamem, w Rdz 15,17 czytamy: „A kiedy słońce zaszło i nastał mrok nieprzenikniony, ukazał się dym jakby wydobywający się z pieca i ogień niby gorejąca pochodnia i przesunęły się między tymi połowami zwierząt”. Rozcięte ofiary obrazują podział ludzkości na sprawiedliwych, którzy zostaną zbawieni oraz grzeszników, skazanych na potępienie. Scena ma miejsce pośród ciemności nocy, która symbolizuje czas sądu Bożego²⁴. Również do sądu ostatecznego zostaje odniesiona wizja proroka Sofoniasza, która zainspirowała pieśń „Dies irae”, mianowicie So 1,15: „Dzień ów będzie dniem gniewu, dniem ucisku i utrapienia, dniem ruiny i spustoszenia, dniem ciemności i mroku, dniem chmury i burzy”. Ciemność i mrok, które symbolizują sąd ostateczny, mają ogarnąć tych, którzy zostaną potępieni²⁵.

Innym symbolem kosmiczno-atmosferycznym, odniesionym do sądu Bożego, jest poranek. W Ps 100,8 czytamy w przekładzie Wulgaty: „O poranku zabiję wszystkich

²³ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Carnes, PL 112,887A: *Id est, iudicium meum condemnabit impios.*

²⁴ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Caligo, PL 112,878B: *Caligo, examen extremi iudicii, ut in Genesi: «Facta est caligo tenebrosa (...) transiens inter divisiones illas» quod ultimum id iudicium malos a bonis separabit.*

²⁵ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Caligo, PL 112,878B: *Caligo, dies novissima, ut in Sophonia. «Dies illa, dies caliginis [7] ,» quod dies illa ultima reprobos obscurabit.*

grzeszników ziemi”²⁶. Garnier z Langres wyjaśnia: „oznacza to, że w dniu sądu, gdy zacznie świecić wieczna światłość, wszystkich nieprawych uznam za godnych potępienia”²⁷. Interpretacja ta wpisuje się w szerszy kontekst symboliczny, w myśl którego obecny świat porównany jest do nocy, podczas gdy wieczną szczęśliwość obrazuje dzień. Moment graniczny, pomiędzy kończącą się nocą a nadchodzącym dniem, to właśnie poranek, który w perspektywie kosmicznej oznacza przełomowy moment sądu ostatecznego.

W przysłowiu „Nie pracuje leniwy w jesieni, więc w żniwa darmo szuka plonu” (Prz 20,4) tłumaczenie Wulgaty oddało hebrajskie *qacir* (żniwa, czas plonów) przez *aestas* (lato). Na tej podstawie najcieplejsza pora roku została odniesiona w sposób symboliczny do sądu Bożego. Cykl siewu, prac polowych i zbiorów został przyrównany do dziejów świata i do życia każdego człowieka. Stąd, analogicznie do przypowieści o żniwach (Mt 13,24-30), czas zbiorów symbolizuje sąd ostateczny lub sąd szczegółowy, któremu poddany będzie każdy człowiek²⁸.

5. SYMBOLIKA ŻYWIOLÓW

W symbolicznej ikonosferze właściwej dla literatury apokaliptycznej, częstym symbolem sądu Bożego jest ogień. Znajdujemy go zarówno w przypowieściach ewangelicznych (np. Mt 18,9), jak i w Apokalipsie Janowej (np. Ap 20,9.14.15). Zarówno wizję chwały Bożej z Ps 50,3 („Przed Nim ogień trawiący, wokół Niego szaleje nawałnica”), jak i fragment Ewangelii Mt 3,12 („plewy spali

²⁶ Tekst hebrajski zawiera liczbę mnogą: „o porankach”, w znaczeniu „każdego poranka”. Biblia Tysiąclecia tłumaczy: „każdego dnia”.

²⁷ GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Matutinum, PL 112,993C: *Id est, omnes malos in die iudicii, quod lux aeterna oriri incipiet, damnandos intelligebam.*

²⁸ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Estas, PL 112,917D: *Estas, dies iudicii: ut in Parabolis: «Mendicabit in aestate, et non dabitur ei» in die iudicii vitae subsidium postulabit, et non percipiet.*

w ogniu nieugaszonym”) Garnier z Langres odnosił do sądu ostatecznego oraz kar wiecznych mających osiągnąć grzeszników²⁹. Można też w tym kontekście wspomnieć o symbolice ciemności i przeciętych zwierząt, pomiędzy którymi przeszedł ogień, o czym pisaliśmy w poprzednim akapicie.

Żywioł przeciwny ogniovi, mianowicie woda, stanowi również symbol odnoszony do sądu Bożego. Oczywiście pierwowzorem są dzieje potopu z Księgi Rodzaju, które stanowią typiczną zapowiedź sądu ostatecznego, jednak Garnier z Langres rozwija tę symbolikę raczej w oparciu o Ps 32,6: „Każdy wierny będzie się modlił do Ciebie w czasie potrzeby. Choćby nawet fale wód uderzały, jego nie osiągną”. Jest to jeden z nielicznych tekstów, które kładą nacisk nie na aspekt kary, lecz – miłosierdzia Bożego³⁰. Symbolika wody powraca również w interpretacji Hi 28,4, który w przekładzie Wulgaty brzmi: „Rozdziela strumień od ludu pielgrzymującego”³¹. W tym kontekście podstawowym motywem jest oddzielenie zbawionych od potępionych³².

²⁹ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Ignis, PL 112,968C: «*Ignis in conspectu ejus exardescet*» quod in ultimo iudicio ignis terram exuret. TAMŻE, *Paleae*, 1019A: «*Paleas autem comburet igni inexstinguibili*» quod damnati in iudicio reprobī, sine fine apud inferos torquebuntur.

³⁰ Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Diluvium, PL 112,911A: *Diluvium, iudicium extremum, ut in Psalmis*: «*In diluvio aquarum,*» id est, in iudicio extremo, in quo reprobī, qui fluida sunt, damnabuntur, justī, non peribunt.

³¹ Tłumaczenie wersetu jest dyskusyjne i zależy od przyjętej wokalizacji.

³² Por. GARNIER Z LANGRES, *Allegoriae*, Torrens, PL 112,1068B: *Torrens, ultimum iudicium, ut in Job*: «*Dividit torrens a populo peregrinante*» quod reprobos per malitiam duos, per ignorantiam duos separabit examen ultimum ab electis.

6. KONKLUZJA

W kontekście hermeneutyki symboli biblijnych, które były żywotne w starożytności chrześcijańskiej i w średniowieczu, widać, że temat sądu Bożego i Jego sprawiedliwości zajmował dość istotne miejsce. Symbolika zbudowana w oparciu o obrazy biblijne, koncentrowała się zarówno na sądzie Boga nad każdą indywidualną osobą ludzką, jak i na eschatologicznym motywie sądu ostatecznego. Istotnymi elementami była kara, która ma spotkać grzeszników oraz rozdzielenie prawych od nieprawych. Relatywnie niewiele symboli odnosi się do Bożego miłosierdzia i przebaczenia. Miłosierdzie Boże wiązane było raczej z pokutą i żalem za grzechy za życia, natomiast moment sądu rysował się jako nieodwołalny przełom, który po śmierci człowieka nie pozostawiał już miejsca na miłosierdzie. W tym względzie wydaje się, że surowość interpretacji, zawartych głównie w dziele Garniera z Langres, lecz obecnych również w innych świadectwach tamtej epoki, nie do końca odpowiada mentalności współczesnego człowieka. Są to obrazy i symbole, które w przeszłości ożywiały wiarę i wyobraźnię chrześcijan, lecz obecnie w dużej mierze stały się archaiczne i wymagają reinterpretacji.

Summary

The article presents and analyzes several symbolical-allegorical interpretations of biblical literary motives present in the work of Garnier of Langres *Allegoriae totius Scripturae*. They are gathered in the following groups: 1. The Body of God; 2. Instruments in the hands of God; 3. Weapons of God; 4. Cosmical-atmospherical symbolism; 5. Symbolism of the elements.

Keywords: Bible, Scripture, symbol, allegory, interpretation, tradition, Garnier of Langres, judgment, judge.

Słowa kluczowe: Biblia, Pismo święte, symbol, alegoria, interpretacja, tradycja, Garnier z Langres, sąd, sędzia

Ks. Krzysztof Bardski
ul. Dewajtis 3
01-815 Warszawa
kbardski@yahoo.com

Ks. KRZYSZTOF BARDSKI, kapłan Archidiecezji Warszawskiej, profesor, bibliista, wykładowca Pisma Świętego na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie oraz na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, specjalizuje się w interpretacji ponaddosłownej Pisma Świętego, zwłaszcza Pieśni nad Pieśniami.